

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Η ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΔΕΚΑΕΤΙΑ, η λεγόμενη και ‘μακρά δεκαετία’ της κρίσης, υπήρξε έντονη για την ελληνική κοινωνία. Ως προς το κοινωνικο-οικονομικό πεδίο, συντελέστηκε κατάρρευση της οικονομίας και των προσδοκιών και αξιώσεων ανοδικής κοινωνικής κινητικότητας, διεύρυνση των εισοδηματικών ανισοτήτων, εμφάνιση πολλαπλών κοινωνικών διακρίσεων, αύξηση του ποσοστού φτώχειας και του κινδύνου αποπτώχευσης ιδίως των μελών ευάλωτων ομάδων, απίσχναση της μεσαίας τάξης, περιστολή του κοινωνικού κράτους, έντονες εκπαιδευτικές ανισότητες. Παρά τα σημάδια ανάκαμψης που εμφανίστηκαν στις αρχές του 2019, η εν γένει κατάσταση δεν μεταβλήθηκε ουσιωδώς, όταν μάλιστα οι απαιτήσεις της επερχόμενης 4ης βιομηχανικής επανάστασης είναι προ των πυλών. Ο συνδυασμός ρομποτικής, τεχνητής νοημοσύνης και του διαδικτύου ανθρώπων και πραγμάτων αναμένεται να ασκήσει ασφυκτικές πιέσεις για προσεχείς αλλαγές στην παραγωγική διαδικασία και στο οργανωτικό μοντέλο των δημόσιων υπηρεσιών, αφενός, και των φορέων που δραστηριοποιούνται στον τριτογενή και τεταρτογενή τομέα της οικονομίας, αφετέρου. Λόγου χάρη, η τηλεεργασία και η εξ αποστάσεως απασχόληση επεκτείνονται ολοένα και περισσότερο, με αποτέλεσμα οι διαφορές στην ιδιότητα του εργαζομένου, του εργοδότη και του αυτοαπασχολούμενου να καθίστανται δυσδιάκριτες και να αποδυναμώνονται εργασιακές συμβάσεις και δικαιώματα από τη μια μεριά, αλλά και να ανοίγονται ευκαιρίες απασχόλησης και πολυσθένης ρόλων και ταυτοτήτων από την άλλη.

Το κρίσιμο ζήτημα είναι αν οι παραπάνω αλλαγές θα επέλθουν κατά τρόπο άναρχο ή αν θα αποτελέσουν αντικείμενο (και) σχεδιασμού τεκμηριωμένων δημόσιων πολιτικών, ώστε να οδηγήσουν σε περιστολή των κοινωνικο-πολιτισμικών αποστάσεων και των οικονομικών ανισοτήτων. Οπωσδήποτε, όμως, δύσκολα θα επέλθουν όχι μόνο επειδή ένεκα της πανδημίας έχουν ανατραπεί —πρόσκαιρα έστω— τα δημοσιονομικά δεδομένα της χώρας (200% επί του ΑΕΠ το ακαθάριστο χρέος της γενικής κυβέρνησης και 10% το δημόσιο έλλειμα για το 2020) αλλά κυρίως διότι, μεταξύ άλλων, ένας βασικός δείκτης που αφορά την ποιότητα της κοινωνικής και πολιτικής ζωής εξακολουθεί να κινείται σε χαμηλά επίπεδα. Πρόκειται για τον δείκτη κοινωνικής δικαιοσύνης [social justice index] που κάθε χρόνο διαμορφώνεται από το Ίδρυμα Bertelsmann, περιλαμβάνει 41 χώρες της Ε.Ε. και του ΟΟΣΑ και βάσει 38 ποσοτικών και οκτώ ποιοτικών μεταβλητών αποτελείται από έξι διαστάσεις: την πρόσβαση στην αγορά εργασίας, την αλληλεγγύη των γενεών, την ισότιμη εκπαίδευση, την παροχή υπηρεσιών υγείας, την περιστολή της φτώχειας και την καταπολέμηση των κοινωνικών διακρίσεων και του κοινωνικού αποκλεισμού. Για την κατασκευή του αντλούνται στοιχεία μεταξύ άλλων από τη μέτρηση PISA και από την Eurostat. Στον γενικό δείκτη η Ελλάδα κατατάσσεται το 2019 στην 35η θέση, αφενός, και τελευταία ως προς την αλληλεγγύη των γενεών και την πρόσβαση στην αγορά εργασίας, αφετέρου· αμφότερα αποτελούν ενδείξεις της κατάρρευσης του ασφαλιστικού και των ευκαιριών απασχόλησης ([https://www.bertelsmann-stiftung.de/en/publications/publication/did/ social-justice-in-the-eu-and-oecd/](https://www.bertelsmann-stiftung.de/en/publications/publication/did/social-justice-in-the-eu-and-oecd/)). Ως προς τις ισότιμες εκπαιδευτικές ευκαιρίες η Ελλάδα κατατάσσεται 31η και ως προς την καταπολέμηση των διακρίσεων και του αποκλεισμού 29η. Σχετικά καλύτερες είναι οι επιδόσεις της στον περιορισμό της φτώχειας (22η) και στις παροχές υγείας (19η). Πέρα από τα υπαρκτά μεθοδολογικά ζητήματα στην κατασκευή δεικτών κάθε είδους, η κοινωνική δικαιοσύνη είναι υπαρκτή συλλογική αξία και δεν πρέπει να εκλαμβάνεται ως αποζημίωση για το κόστος του κοινωνικού αποκλεισμού που επωμίζονται συγκεκριμένες ομάδες, αλλά ως επένδυση κοινωνικής συνοχής με πολλαπλασιαστικά αποτελέσματα για όλους.

Στο πολιτικό πεδίο, τώρα, κατά την τελευταία δεκαετία συντελέστηκε σοβαρότατη αναδιάταξη των πολιτικών δυνάμεων της χώρας λόγω της κατάρρευσης του δικομματισμού, με λαϊκιστικές και αντιλαϊκιστικές εγκλήσεις να κατακλύζουν τη δημόσια σφαίρα, με επιπολάζουσες εκδηλώσεις λεκτικής και σωματικής βίας που είχαν μάλιστα σημαντικά περιθώρια κοινωνικής αποδοχής, με επταετή κοινοβουλευτική παρουσία ναζιστικού κόμματος και την τετραετή κυβέρνηση συνεργασίας μεταξύ ΣΥΡΙΖΑ και ΑΝΕΛ επί τη βάσει της συγκυριακής, όπως αποδείχθηκε, διαίρεσης μνημόνιο-αντιμνημόνιο. Παράλληλα, ενισχύθηκε ως ένα σημείο η κοινωνία πολιτών με από τα κάτω πρωτοβουλίες αντιμετώπισης της οικονομικής ύφεσης και της διαχείρισης των προσφυγικών/μεταναστευτικών ροών. Όλα αυτά, σε συνδυασμό με τις συντελεσθείσες κοινωνικο-οικονομικές ανατροπές έχουν οδηγήσει λίγο έως πολύ στον κλονισμό του μεταπολιτευτικού κοινωνικού συμβολαίου. Παραπέμπουν σε μια πολυεδρική κρίση (πηδαλιουχική-διοικητική, δημοσιονομική, κρίση εκπροσώπησης). Η κρίση αυτή άντλησε και αντλεί από α) μια κρατικοδίαιτη εσωστρέφη και ευνοιοκρατική [crony] μικρο-καπιταλιστική και εν πολλοίς μεταπρατική οικονομία· β) την αναποτελεσματικότητα της δημόσιας διοίκησης και του συστήματος απονομής δικαιοσύνης· γ) μια χρόνια πολιτική δυσανεξία· δ) τη σπάνη γεφυρωτικού και διασυνδεδετικού κοινωνικού κεφαλαίου· και στ) την παρουσία αρχαϊκών και κρυπτο-αποικιακών πολιτισμικών προτύπων. Σε πολιτικο-πολιτισμικό επίπεδο οι παράγοντες αυτοί έχουν οδηγήσει μετά το 2010 σε μια συνθήκη αδιάλειπτης αβεβαιότητας, η οποία έχει ενεργοποιήσει κατά ανεπίστρεπτο τρόπο μια βαθιά ριζωμένη ‘πολιτική του συναισθήματος’.

Εδώ και δεκαπέντε τουλάχιστον χρόνια, υπό την επήρεια της ‘θυμικής στροφής’ στις κοινωνικές και ανθρωπιστικές σπουδές, τα συναισθήματα έχουν συμπεριληφθεί στην εμπειρική πολιτική ανάλυση, ποσοτική και ποιοτική, ως βασική εξηγητική και ερμηνευτική παράμετρος. Ταυτόχρονα, όμως, έχει καταστεί σαφές ότι ακόμα και με τη συμπερίληψη των συναισθημάτων και των συγγινήσεων στην πολιτικο-κοινωνιολογική ανάλυση —πράγμα, βεβαίως, κάθε άλλο παρά αυτονόητο—, πολιτικές απόψεις και συμπεριφορές δεν μπορούν να κατανοηθούν επαρκώς χωρίς να ληφθεί υπόψη το αξιακό πλαίσιο του πολιτικού πράττειν. Για την κατα-

νόηση των αιτιών και των συνεπειών της κρίσης, σε εθνικό κυρίως αλλά και σε διεθνές επίπεδο, το περιοδικό μας έχει δώσει ιδιαίτερη προσοχή. Κατά το διάστημα 2014-2018 σε πέντε αφιερωματικά τεύχη (αλλά και σε αρκετές βιβλιοκρισίες) έχουμε ασχοληθεί με τις αιτίες της κρίσης, τις ανισότητες και τη φτώχεια και, ως συνοδά αυτών φαινόμενα, με τη ριζοσπαστικοποίηση, την ξеноφοβία και τον ρατσισμό, τη συνωμοσιολογία, τις συμβολικές-πολιτισμικές εκφράσεις της λαϊκής δυσφορίας. Στο τεύχος 38 στηριζόμενος στο ψυχο-πολιτισμικό μοντέλο των αξιακών-πολιτισμικών προτύπων του Geert Hofstede, ο Ηλίας Κατσούλης ερμήνευσε την εξακολούθητική αποτυχία μεταρρυθμιστικών πολιτικών και την ίδια την έλευση της κρίσης από το γεγονός ότι μεγάλο μέρος των πολιτισμικών θεμελίων της ελληνικής κοινωνίας και οικονομίας έχουν προνεωτερικό, αν όχι αντνεωτερικό, πρόσημο. Η πολιτικο-πολιτισμική αυτή προσέγγιση συνεχίζεται εν πολλοίς στο παρόν τεύχος. Μόνο που, μεταξύ άλλων, βάση εκκίνησης τώρα δεν είναι το ερευνητικό πρωτόκολλο του Hofstede αλλά οι παγκόσμιοι αξιακοί χάρτες των Ronald Inglehart και Christian Welzel. Στο άρθρο του 'Αριστερά-Δεξιά, θρησκεία και μεταυλισμός: το περιεχόμενο των διαιρέσεων στη σύγχρονη Ελλάδα' ο Κωστές Πιερίδης χρησιμοποιεί δεδομένα από το 7ο κύμα της παγκόσμιας έρευνας αξιών [WVS] και σε συνδυασμό με άλλες βάσεις κοινωνικών δεδομένων μελετά τις διακρίσεις, τις διαιρέσεις και τις πολιτικές διαιρετικές τομές στην Ελλάδα εστιάζοντας κυρίως στη διαίρεση Δεξιάς-Αριστεράς και στην αξιακή διάκριση υλισμού-μεταυλισμού για να καταλήξει ότι, παρά την απουσία μιας κλασικής θρησκευτικής διαίρεσης, θρησκευτικές αξίες και πρότυπα συγκροτούν έναν βασικό συντελεστή που εισφέρει στην εξήγηση της εκλογικής συμπεριφοράς στη χώρα. Για πρώτη φορά στην Ελλάδα, στο κείμενο του Γιώργου Παπαδούδη 'Μια μεθοδολογική προσέγγιση εναλλακτικών πολιτισμικών χαρτών με βάση τις αξίες' γίνεται μια συστηματική συζήτηση γύρω από τη μεθοδολογία της μελέτης των αξιών, όπως αυτές καταγράφονται στα ερευνητικά πρωτόκολλα της WVS. Χρησιμοποιώντας τα πρόσφατα δεδομένα του 7ου κύματος αλλά και το σύνολο των μετρήσεων σε όλες τις συμμετέχουσες χώρες για το διάστημα 1981-2017, στο άρθρο αναπτύσσονται δύο εναλλακτικές μεθοδολογικές διαδρομές για να πε-

ριγγραφούν ορθοί και μη ορθοί τρόποι στην ανάλυση των στοιχείων βάσει των οποίων μετατοπίζεται το στίγμα της Ελλάδας στους παγκόσμιους χάρτες αξιών, τόσο του Inglehart όσο και του Welzel. Στο άρθρο του 'Anatomy of the rally 'round the flag effect', ο George N. Georgarakis μελετά τις αντιδράσεις των ατόμων σε περιόδους κρίσης, κατά τις οποίες οι πολίτες συσπειρώνονται —περιστασιακά— γύρω από τις πολιτικές ηγεσίες. Περιγράφει διαφορετικές εξηγήσεις του φαινομένου δίνοντας έμφαση στη θεωρία της ορθολογικής επιλογής και την πολιτικο-ψυχολογική προσέγγιση. Κλίνοντας προς τη δεύτερη, εστιάζει σε επιμέρους θυμικές αντιδράσεις (θυμός, φόβος, αγωνία), οι οποίες συνδέονται με διαφορετικές πολιτικές συμπεριφορές.

Εκτός θεματικού αφιερώματος, από τη σκοπιά της πολιτικής κοινωνιολογίας των συγκινήσεων/συναισθημάτων, το άρθρο του Nicolas Demertzis 'What moves social movements? The role of emotions in collective action' αναφέρεται στη θυμική ενέργεια που κινεί τη γένεση, τη δράση και την παρακμή των κοινωνικών κινημάτων. Επισημαίνεται η αναγκαιότητα της συμπερίληψης του θυμικού στην πολιτική ανάλυση και ειδικά στην κατανόηση της συγκρουσιακής πολιτικής, περιγράφεται η ατζέντα της κινηματικής δράσης εν σχέσει προς τη συναισθηματική αναπλαισίωση των επίμαχων διακυβευμάτων, καθώς και ο ρόλος των Μέσων στην απήχηση της κινηματικής δράσης. Η θυμική ανάλυση της συλλογικής δράσης, ένα πεδίο που από την αρχή της δεκαετίας του 2000 έχει συγκεντρώσει την προσοχή πολλών αναλυτών, δεν λειτουργεί ως μια υπαλλακτική θεωρητική προσέγγιση, όσο ως μια συμπληρωματική σκοπιά για την κατανόηση του κινηματικού φαινομένου. Στο άρθρο του 'Η ρουσσική ερμηνεία της Θεωρίας της Δικαιοσύνης' ο Αλέξανδρος Γρηγόριος Μανωλάτος επιχειρεί να αναδείξει την ευρύτερη επιρροή που δέχθηκε ο John Rawls στη Θεωρία της Δικαιοσύνης από τη ρουσσική σκέψη υποστηρίζοντας ότι Rousseau και Rawls μοιράζονται μια κοινή αντίληψη για την ανθρώπινη φύση. Η προσθήκη αυτής της οπτικής, σύμφωνα με τον Μανωλάτο, προσφέρει νέα εργαλεία ανάγνωσης και κατανόησης της ρωσισανής θεωρίας.

Ο Ευαγόρας Λουκάς Ευαγόρου στο βιβλιογραφικό του δοκίμιο 'Άσκηση εξουσίας: η βυζαντινή και η αναγεννησιακή

δυτική σκέψη' επικεντρώνεται στο φαινόμενο της ηγεσίας μέσα από μια συμπλεκτική ανάγνωση δύο κειμένων για τον Ηγεμόνα, του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Φωτίου (*Ο Ηγεμών*, εκδ. Αρμός) και του Νικολό Μακιαβέλι (*Ο Ηγεμόνας*, εκδ. Κάκτος). Στο τεύχος φιλοξενείται, επίσης, βιβλιοκρισία δύο σημαντικών έργων του Francis Fukuyama (*The Origins of Political Order* και *Political Order and Political Decay*, εκδ. Profile Books), η οποία υπογράφεται από τον Μάνο Τσατσάνη· τα δύο βιβλία συνθέτουν ένα εντυπωσιακό πανόραμα των μορφών πολιτικής οργάνωσης από τις προϊστορικές νομαδικές κοινότητες μέχρι τις σύγχρονες μορφές διακυβέρνησης. Το 40ό τεύχος του περιοδικού φιλοξενεί, επίσης, βιβλιοπαρουσιάσεις από την επιστημονική ελληνική εργογραφία.

Οφείλουμε, τέλος, να πληροφορήσουμε τους αναγνώστες μας ότι λόγω της πανδημίας υπήρξε —όπως εξάλλου και σε άλλα επιστημονικά περιοδικά στην Ελλάδα και το εξωτερικό—, ανατροπή του αρχικού μας σχεδιασμού και δεν κατέστη δυνατή η έκδοση δύο τευχών εντός του 2020.

Νίκος Δεμερτζής
Βασιλική Γεωργιάδου

*Κωστής Πιερίδης**

ΑΡΙΣΤΕΡΑ-ΔΕΞΙΑ,
ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΚΑΙ ΜΕΤΑΪΛΙΣΜΟΣ
ΤΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΩΝ ΔΙΑΙΡΕΣΕΩΝ
ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΑΔΑ

Η θεωρία των διαιρετικών τομών στην Ελλάδα επικεντρώνεται στην εννοιολογική περιγραφή της μεταμορφωθείσας ή ενδεχομένως και μετεξελιχθείσας ανά τον χρόνο ιδεολογικής διαίρεσης Αριστεράς-Δεξιάς. Στην ανάλυση που ακολουθεί εξετάζεται η ενδεχόμενη ανάδυση μεταϋλιστικών διαιρέσεων πέραν της παραδοσιακής ιδεολογικής διαίρεσης, καθώς και οι αδυναμίες ανάδειξης των αξιακών διακυβευμάτων αυτών σε αυθύπαρκτη διάσταση. Παράλληλα, μελετώνται οι παράγοντες που προσδιορίζουν τη διακύμανση της ιδεολογικής τοποθέτησης και ιδίως η λανθάνουσα δυναμική της θρησκευτικότητας των Ελλήνων, τόσο απέναντι στις κοινωνικές διαιρέσεις όσο και απευθείας ως προς την εκλογική συμπεριφορά.

Εισαγωγή

Η ΜΕΛΕΤΗ των διαιρετικών τομών και η ερμηνευτική τους αξία ως προς την εκλογική συμπεριφορά είναι ένα σχετικά σύγχρονο ερευνητικό αντικείμενο της πολιτικής επιστήμης. Πέραν του θεωρητικού βάθους, της κοινωνικής και ιστορικής ενδοσκόπησης

* Δρ. Πολιτικής Επιστήμης, διδάσκων Πανεπιστημίου Κρήτης <c.pierides@hotmail.com>

οι διαιρετικές τομές και ιδίως η ανίχνευσή τους χρειάζονται ποσοτικά δεδομένα και συγκεκριμένες χρονοσειρές μεταβλητών. Αυτός είναι και ο βασικότερος λόγος που πέραν των ευρωπαϊκών δυτικών δημοκρατιών (Lipset και Rokkan) ή των αναπτυσσόμενων δυτικών βιομηχανιών (Inglehart) απουσιάζουν για πολλές χώρες μελέτες ανίχνευσης, περιγραφής και μελέτης των διαιρετικών τομών ή διαιρέσεων. Η παρούσα μελέτη επιχειρεί να μεταφέρει τον θεωρητικό διάλογο περί παραδοσιακών ή μεταϋλιστικών διαιρετικών τομών στο σύγχρονο ελληνικό πλαίσιο, να ανιχνεύσει τα είδη των ελληνικών διαιρέσεων ή διαιρετικών τομών και να ερμηνεύσει τη σημαντικότητά τους ως προς την εκλογική συμπεριφορά. Ως εκ τούτου, τα ερευνητικά ερωτήματα διαμορφώνονται ως εξής: 1) Προκύπτει στην Ελλάδα μια μεταϋλιστική διαίρεση ή διαιρετική τομή από το 2004 έως το 2018; 2) Παραμένει η ιδεολογική διαίρεση Αριστεράς-Δεξιάς η σημαίνουσα ως προς την εκλογική συμπεριφορά των Ελλήνων; 3) Ποιοι παράγοντες καθορίζουν την ιδεολογική τοποθέτηση των Ελλήνων; Βασικός ερευνητικός στόχος του άρθρου είναι η σύνδεση της σημασίας της ιδεολογικής διαίρεσης και της μη ανάδυσης ενός μεταϋλιστικού πλαισίου καθώς και η μελέτη των παραγόντων που προσδιορίζουν την ιδεολογική αυτοτοποθέτηση των Ελλήνων. Η σημασία της ιδεολογικής διαίρεσης Αριστεράς-Δεξιάς καθώς και το ενδεχόμενο ανάδυσης μιας μεταϋλιστικής διαίρεσης ή ακόμα και τομής εξετάζεται παράλληλα, καθώς βιβλιογραφικά το εννοιολογικό περιεχόμενο της μεταϋλιστικής διάστασης έρχεται σύμφωνα με τη θεωρία πρωτίστως να αντικαταστήσει και δευτερευόντως να συμπληρώσει τις κυρίαρχες παραδοσιακές διαιρέσεις. Το διάστημα 2004-2018 έχει επιλεγεί για δύο λόγους: 1) ενσωματώνει μια περίοδο πολωμένου κοινοματισμού και σταθερότητας του κοινοματικού συστήματος και μια αντιθετική φάση κατάρρευσης της εκλογικής σταθερότητας, ήτοι μια εικόνα που ταιριάζει με μια ενδεχόμενη αντικατάσταση παραδοσιακών διαιρέσεων από νέες. 2) Η χώρα συμμετέχει σε διεθνείς ερευνητικές πρωτοβουλίες και έτσι υπάρχουν ικανοποιητικά ποσοτικά δεδομένα για την ανίχνευση και μελέτη διαιρέσεων και διαιρετικών τομών.

Η εργασία χωρίζεται σε τρία μέρη. Στο πρώτο παρατίθεται μια συνοπτική βιβλιογραφική επισκόπηση της θεωρίας των διαιρετικών τομών αλλά και των μελετών για τις τομές και τις διαιρέσεις στην Ελλάδα. Στο δεύτερο μέρος παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της στατιστικής ανάλυσης και οι απαντήσεις στα ερευνητικά ερωτήματα. Τέλος, στο τρίτο μέρος συμπυκνώνεται η θεωρία και τα ερευνητικά αποτελέσματα για την εξαγωγή συμπερασμάτων.

Βιβλιογραφική επισκόπηση των διαιρετικών τομών

Διαιρετική τομή είναι η ελληνική απόδοση του όρου ‘cleavage’, που εισήχθη στη διεθνή βιβλιογραφία το 1967 από τους πολιτικούς επιστήμονες Lipset και Rokkan και έκτοτε αποτελεί σημαντικό αντικείμενο έρευνας της σύγχρονης πολιτικής επιστήμης και των ερμηνευτικών αναλύσεων των κοινωνικών διαιρέσεων και της συνεπαγόμενης εκλογικής συμπεριφοράς. Στη θεωρία των Lipset και Rokkan πέραν του όρου ‘διαιρετική τομή’ σημειώνεται μια διάκριση μεταξύ των εννοιών της ‘διαφοράς’ [difference], της ‘διαίρεσης’ [division] και της ‘τομής’ ή ‘σχάσης’ [cleavage].¹ Το έργο, όμως, των Lipset και Rokkan καθιερώνει στο πεδίο της εκλογικής ανάλυσης ‘τη βαρύτητα της ιστορικής διάστασης, η οποία εν τέλει αποφεύγει τα ιστορικά λάθη και

1. Η έννοια ‘διαίρεση’ με τη μορφή της σύγκρουσης [conflict] κάνει την εμφάνισή της στα γραπτά των Marx και Engels αλλά και του Weber, οι οποίοι εστιάζουν στις κοινωνικές εκείνες διαιρέσεις που καταλήγουν σε πολιτικές σχάσεις ή τομές. Για τους Marx και Engels η σημαντικότερη διαίρεση είναι αυτή της κοινωνικής τάξης, η οποία προϋποθέτει πολιτική οργάνωση και αντιπροσώπευση ώστε να γίνεται αντιληπτή και από τα ίδια τα άτομα: έτσι, οι δύο τάξεις που διαχωρίζουν την κοινωνία είναι η αστική τάξη και το προλεταριάτο, οι οποίες βρίσκονται σε διαρκή πάλη (Marx & Engels 2002). Από την αντίθετη μεριά, ο Weber θεωρεί ότι η κοινωνική τάξη καθορίζεται από τη θέση του ατόμου στην παραγωγική διαδικασία και στην οικονομία, ορίζοντας επί της ουσίας ως διακριτό στοιχείο την ιδιοκτησία και ως προϋπόθεση της σύγκρουσης την αναγνώριση από τις αντιμαχόμενες πλευρές ενός σημείου τομής (Weber 2005).

υπερβαίνει τις προηγούμενες μελέτες πολιτικής κοινωνιολογίας' (Allard 2001: 19). Ακριβώς επειδή αρχικά απουσιάζει ένας συγκεκριμένος ορισμός της έννοιας 'διαιρετική τομή',² η προσπάθεια ανάδειξης των κύριων γενικών γνωρισμάτων της καθορίζεται σε πολύ μεγάλο βαθμό από το περιεχόμενο των επιμέρους χαρακτηριστικών που συνοδεύουν τις πρωταρχικές διαιρετικές τομές ξεχωριστά. Παράλληλα, συμπεριλαμβάνουν στη δική τους οπτική τη διαμόρφωση ταυτίσεων και δεσμών μέσα από την αλληλεπίδραση της 'κοινότητας' και των 'θεσμοθετημένων πολιτιστικών δομών' και στη νομιμοποίηση αυτών των δράσεων μέσω της επίσημης εκλογικής διαδικασίας (Lipset & Rokkan 1967: 8). Υπό το πρίσμα των λειτουργικών προαπαιτούμενων ενός κοινωνικού συστήματος, οι Lipset και Rokkan εξετάζουν τις πολιτικές συγκρούσεις από τη συγκρότηση του έθνους κράτους, καθώς και την εξέλιξή τους, την αποκρυστάλλωση αυτών των συγκρούσεων σε κόμματα, τις ομάδες του πληθυσμού που συντάχθηκαν και κινητοποιήθηκαν από τα αντίπαλα στρατόπεδα και τις εκλογικές διαδικασίες που θεσμοθέτησαν αυτές τις πολιτικές διαίρεσεις. Η έννοια μιας διαιρετικής τομής υποδηλώνει πολλά περισσότερα από μια απλή διαίρεση, πολλά περισσότερα από μια περίτρηνη διαμάχη ή μια σημαίνουσα διαίρεση. Αυτό σημαίνει ότι, για να χρησιμοποιήσουμε τον όρο διαιρετική τομή, θα πρέπει να υπάρχουν ταυτόχρονα τρεις διακριτές προϋποθέσεις: 1) να υπάρχει μια διακριτή κοινωνική διαίρεση.³ 2) να υπάρχει συνείδηση της διαίρεσης από τις κοινωνικές ομάδες

2. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν οι Bartolini & Mair (1990: 213): 'Η έννοια της διαιρετικής τομής, παρότι σε μεγάλο βαθμό υιοθετείται από πληθώρα συγγραμμάτων της σύγχρονης πολιτικής επιστήμης, παραμένει σε μεγάλο βαθμό ασαφής και δεν έχει γίνει μεγάλη προσπάθεια ώστε να της αποδοθεί ένας ακριβής ορισμός. Μια χαρακτηριστική διαφορά είναι η χρήση των επιθετικών προσδιορισμών όπως "κοινωνική" διαιρετική τομή ή "πολιτική" διαιρετική τομή, που σε πολύ μεγάλο βαθμό διαμορφώνουν εντελώς διαφορετικά το νόημα της ίδιας της τομής'.

3. Μια διαιρετική τομή 'προϋποθέτει μια κοινωνική διαίρεση που χωρίζει τους ανθρώπους με βάση σημαντικά κοινωνικά χαρακτηριστικά, όπως η απασχόληση, η θρησκεία ή η εθνικότητα' (Gallagher, Laver & Mair 2006: 265).

που 'ανήκουν' σε αυτή.⁴ και 3) να υπάρχει οργανωτική έκφραση της διαίρεσης μέσα από τη θεσμική υπόσταση οργανώσεων, φορέων και πολιτικών κομμάτων.⁵ Για τους Bartolini και Mair η έννοια της διαιρετικής τομής ενσωματώνει τα τρία αυτά διαφορετικά επίπεδα: '1) Το εμπειρικό στοιχείο που καθορίζεται από τις συνθήκες της κοινωνικής δομής· 2) το κανονιστικό στοιχείο που αφορά το σύνολο των απόψεων και των αξιών που συνθέτουν μια ταυτότητα και έναν ρόλο στο εμπειρικό στοιχείο· και 3) το οργανωτικό στοιχείο που καθορίζεται από τη διάδραση των ατόμων, των θεσμών και των οργανώσεων, όπως τα πολιτικά κόμματα που αναπτύσσονται εν τέλει ως κομμάτι της ίδιας της τομής' (Bartolini & Mair 1990: 213). Τα τρία αυτά στοιχεία ποικίλλουν και δρουν σχετικά αυτόνομα τόσο σε σχέση με τις υπάρχουσες διαιρετικές τομές όσο και με ενδεχόμενες εν δυνάμει τομές. Όμως, μόνο μέσα από την ανάλυση και των τριών αυτών στοιχείων μπορούμε να κατανοήσουμε τις πραγματικές δυναμικές των διαιρετικών τομών.

Οι παραδοσιακές διαιρετικές τομές

Στο άρθρο 'Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments: Cross-National Perspectives' οι Lipset και Rokkan εισάγουν τον όρο και αναλύουν τις διαιρετικές τομές τονίζοντας την ιδιαίτερα σημαντική ιστορική τους διάσταση, ενώ παράλληλα

4. Οι ομάδες που συμπεριλαμβάνονται στη διαίρεση αυτή οφείλουν να έχουν 'συνείδηση της συλλογικής τους ταυτότητας' και να είναι διατεθειμένες να δράσουν βάσει αυτής. Χαρακτηριστικό παράδειγμα μιας τέτοιας κατηγορίας που δεν διαθέτει το *sine qua non* στοιχείο μιας διαίρεσης με χαρακτηριστικά διαιρετικής τομής είναι το φύλο: ενώ παραμένει μία από τις πλέον σημαίνουσες κοινωνικές διαιρέσεις σε όλες τις δυτικές δημοκρατίες, δεν έχει παραχθεί μια συλλογική ταυτότητα φύλου, ικανή να σχηματίσει τη βάση μιας αυθύπαρκτης διαιρετικής τομής (Gallagher, Laver & Mair 2006: 265).

5. Αυτό συνήθως επιτυγχάνεται ως αποτέλεσμα της δράσης των συνδικάτων, της εκκλησίας, των πολιτικών κομμάτων ή και άλλων οργανισμών οι οποίοι προσδίδουν επίσημη θεσμική έκφραση στα ενδιαφέροντα των ανθρώπων που βρίσκονται σε κάποια πλευρά της διαίρεσης.